

SAMENHANG IS HET CREDO BIJ BEHEER EN BEHOUD VAN CULTUURHISTORIE

M. Woestenburg

Het Nederlandse landschap is een cultuurlandschap. Maar bij het beheer van boerenland, bos en natuurterreinen was de cultuurhistorie tot voor kort een ondergeschoven kindje. Door nationaal beleid in het kader van de nota Belvedere gaat dat veranderen. Ook beheerders van bos en natuurgebieden zullen in de toekomst meer aandacht moeten besteden aan cultuurhistorische elementen op hun terrein.

Met de nota Belvedere is de cultuurhistorie in een klap op de politieke agenda gezet. Het tekent de integrale aanpak van de nota dat bewindslieden van drie verschillende ministeries - Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Verkeer en Waterstaat en Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer in juli 1999 hun handtekening onder de nota zetten. Cultuurhistorie moet volgens de nota vroegtijdig en volledig bij de planvorming rond ruimtelijke ordening worden betrokken. Volgens archeologe Monique Eerden, coördinator inrichting en beheer bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundige Bodemonderzoek (ROB) is die integrale en vroegtijdige aanpak voor archeologische zaken ook geregeld in het Europese verdrag inzake bescherming van het archeologisch erfgoed, beter bekend als het Verdrag van Malta. Zowel de Eerste als de Tweede Kamer ratificeerden inmiddels het verdrag, en er wordt nu gewerkt aan implementatie. De nota Belvedere en het Verdrag van Malta geven aan dat de afgelopen jaren een cultuuromslag heeft plaatsgevonden in het denken over cultuurhistorische waarden. Waar vroeger de aandacht uitging naar afzonderlijke cultuurhistorische elementen, zoals grafheuvels, terpen, landweren en holle wegen, staan nu steeds vaker de cultuurhistorische elementen in hun historische en landschappelijke context centraal. Er is ook meer aandacht voor aardkundige elementen als pingoruïnes en rivierduinen, voor oude infrastructuur als kerkpaden en holle wegen, maar ook voor de cultuurhistorisch interessante land-

schappen als essen en legakkercomplexen (zie ook kader). Het is bij het beheer en behoud van deze elementen zoeken naar samenhang. Dat betekent dat bij bos- en natuurbeheer naast de ecologische aspecten ook rekening gehouden moet worden met de archeologische, de aardkundige en de cultuurhistorische elementen die op een terrein te vinden zijn.

De geest van Malta

Grote terreinbeheerders in Nederland, zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en het ministerie van Defensie, werken de laatste jaren al in de geest van Malta. De integratie van het beheer van de cultuurhistorische elementen met het dagelijkse ecologische beheer

van de terreinen betekent in de praktijk vaak dat de instanties een 'inspectie-abonnement' nemen van de onafhankelijke stichting Archeologische Monumentenwacht Nederland (AMN) in Amersfoort. Inspecteurs komen dan een keer in de twee jaar langs om de archeologische monumenten te inspecteren. Aan de hand van hun rapportage passen de terreinbeheerders hun reguliere beheer van de natuurterreinen aan. Het verwijderen van opslag of het maaien van een grafheuvel voeren ze zelf uit. Voor de eventuele restauratie van een grafheuvel zelf, huren ze expertise in bij archeologische adviesbureaus. Het is nog afwachten in welke samenwerkingsverbanden de particuliere terreineigenaren en -beheerders het cultuurhistorisch beheer kunnen organiseren. Cultuurhistorisch beheer is niet geïnstitutionaliseerd, zegt Henk Baas, projectleider cultuurhistorie en aardkunde bij Landschapsbeheer Nederland. Voorlopig zijn terreineigenaren voor kennis over cultuurhistorie en aanbevelingen voor cultuurhistorisch beheer dus aangewezen op de provinciale en gemeentelijke archeologen van Nederland. Daarnaast kunnen ze een beroep doen op Landschapsbeheer Nederland. Landschapsbeheer is een landelijk samenwerkingsverband van twaalf provinciale stichtingen, dat ijvert voor een betere integratie van ecologisch en cultuurhistorisch beheer van het Nederlandse landschap. Als beheerders

139

Gerestaureerde grafheuvel op de Utrechtse heuvelrug. Foto: H. Dekker.

Wat is cultuurhistorie?

Bij de cultuurhistorie gaat het om sporen, objecten, patronen en structuren die een - zichtbaar of onzichtbaar - onderdeel zijn van onze huidige leefomgeving en die een beeld geven van een historische situatie. Cultuurhistorie omvat dus zowel archeologisch, historisch bouwkundig al historische landschappelijke erfgoed. Veel archeologisch erfgoed is bij het grote publiek onbekend, omdat ze niet zichtbaar zijn. Bijna 95 procent is niet zichtbaar, bijvoorbeeld oude nederzettingen onder het maaiveld. Bekender zijn de zichtbare archeologische monumenten, zoals hunebedden, grafheuvels, urnenvelden, burchten, terpen en andere verhogingen in het landschap.

Aardkundige elementen maken veel meer deel uit van het omringende landschap. Soms zijn ze zelfs het landschap. Een losse zwerfsteen of een enkele rivierduin vallen wel op als aparte elementen in het landschap, maar in een stuifzandgebied of een droogdal zijn vaak bepalend voor het uiterlijk van een landschap. Net zo bepalend voor het landschap is de historische infrastructuur die op veel plekken nog zichtbaar is. Kerkpaden, holle wegen, kanalen, kades die vroeger als vervoerswegen werden gebruikt, bepalen nu vaak nog het landschap.

Cultuurhistorie is in elk landschap in min of meerdere mate aanwezig. Vaak is er een relatie met gebouwde monumenten als boerderijen, bruggen, sluisen of landhuizen. De waarde van een cultuurhistorisch element - of het nu een grafheuvel is of een droogdal - staat dan ook nooit los van de omgeving waarin het element staat. Wilt u meer weten over de cultuurhistorische waarde van uw terrein, dan kunt u via de onderstaande adressen inlichtingen krijgen.

een beroep doen op de stichting, stelt die aan de hand van ervaringsgegevens een herstel- of een beheersplan op. Daarna wordt er in overleg met de terreinbeheerder gekeken hoe deze plannen uitgevoerd kunnen worden, en hoe de financiering geregeld kan worden. Voor de uitvoering van beheerswerkzaamheden kan de stichting een beroep doen op ongeveer twintigduizend vrijwilligers. Landschapsbeheer geeft ook boekjes uit met praktische aanwijzingen voor cultuurhistorisch beheer. Volgens Baas zijn er vergevorderde plannen voor een handboek.

Financiering

De financiering van cultuurhistorisch beheer en behoud is nog niet definitief geregeld. In het Verdrag van Malta staat dat in principe de verstoorder moet betalen voor archeologisch onderzoek, maar dat is vooral gericht op projectontwikkelaars die archeologische vindplaatsen verstoren tijdens grootschalige bouwprojecten, zoals nieuwe woonwijken. Bij cultuurhistorische elementen in bos- of natuurgebieden is van verstoring meestal geen sprake.

De eerste vraag bij de financiering van het beheer is of het een archeologisch

monument betreft of een cultuurhistorisch landschapselement. Bij archeologische monumenten is de eigenaar verantwoordelijk zonder dat daar een rijksvergoeding tegenover staat. Bij het beheer van cultuurhistorische landschapselementen kan de beheerder beroep doen op de bijdrageregeling uit het Programma Beheer.

Vaak wordt de beheerder ad hoc geholpen met geld van de gemeente, de pro-

vincie, of kan via Landschapsbeheer Nederland een alternatief gevonden worden. De eerste stappen van een natuurbeheerder om cultuurhistorisch beheer gefinancierd te krijgen, lopen dan ook via deze genoemde instanties. Het onlangs ingestelde nationale projectbureau Belvedere organiseert naast de beleidsuitvoering van de nota Belvedere, ook een tijdelijke subsidieregeling. In 2000 was 6,2 miljoen te verdelen. Deze regeling is echter alleen voor grotere projecten bedoeld die passen binnen het rijksbeleid van Belvedere, en zich organiseren rond een thema, een regio, een stad of een onderdeel van de Hollandse Waterlinie.

Landschappelijke samenhang

Een indirecte vorm van financiering van cultuurhistorisch beheer is de versterking van de recreatieve functie van een gebied. Recreatieve voorzieningen, horeca, of in een aantal gevallen toegangsprijzen kunnen geld in het laatje brengen. Een voorwaarde is dan wel dat de voorzieningen goed op elkaar worden afgestemd en er een recreatief aantrekkelijk gebied ontstaat. Landschapsbeheer Nederland is bezig om in samenwerking met de ANWB cultuurhistorische informatieborden te plaatsen. "Maar we moeten oppassen dat Nederland niet vol komt te staan met die borden", waarschuwt Baas. De vermelding van terrein-

Cultuurlandschap bij Ruinen (Dr.). Foto: H. Dekker.

nen in de door de ROB uitgegeven boekjes met archeologische fietsroutes is ook een mogelijkheid om de cultuurhistorische waarde van een terrein aan het publiek kenbaar te maken.

Zo blijkt bij alle vormen van financiering 'samenwerking' het sleutelwoord bij het beheer van archeologische monumenten door particulieren. Een voorbeeld daarvan is een project in Limburg waarbij de ROB op regionaal niveau samenwerking zoekt met de provincie, de AMN, Landschapsbeheer Nederland en particuliere terreineigenaren. Landschapsbeheer voert het onderhoud uit. De ROB adviseert in overleg met de provinciale archeoloog wat er moet gebeuren. De AMN inspecteert. En de provincie zorgt voor de financiering.

De integratie van ecologisch en cultuurhistorisch beheer blijkt overigens lang niet altijd makkelijk. Natuurdoelen kunnen soms haaks staan op het behoud van de cultuurhistorie, vertelt Harry Berg, die als landschapsarchitect bij de Dienst Landelijk Gebied veel ervaring heeft met de inpassing van cultuurhistorie in het landschap. Het schoolvoorbeeld van het Drentse esdorpenlandschap, de ruilverkaveling Mars- en Westerstroom, maakt bijvoorbeeld deel uit van de Ecologische Hoofdstructuur. Daardoor werden grote delen van de beekdalen ingericht als natuurreservaat of natuurontwikkelingsgebied. De landschappelijke samenhang

Rivierduinlandschap bij Ommen. Foto: H. Dekker.

van de visueel open esgronden dreigde zo te verdwijnen.

Keuzes

Keuzes blijven belangrijk, benadrukt Berg. Ook al wordt ecologisch en cultuurhistorisch beheer vanaf het begin opgenomen in landinrichtingsplannen, dan nog zal er soms gekozen moeten worden voor het behoud van ecologie of cultuurhistorie. Berg: "Cultuurhistorie is niet overal belangrijk. Het landschap verandert steeds weer. Juist die kenmer-

ken die je van belang acht, moet je handhaven. Daarom moet je niet overal hetzelfde doen, maar duidelijke keuzes maken. Daar waar de cultuurhistorische elementen in samenhang voorkomen, verdient behoud van die cultuurhistorie de voorkeur, maar bij losse onsamenhangende elementen kan het beheer van de natuur een overhand krijgen. Het mooiste is natuurlijk als natuur en cultuur met goed beheer tegelijkertijd worden bediend. Een ijskelder kan cultuurhistorisch worden onderhouden met het plaatsen van een deur, maar kan ecologisch gebruikt worden als verzamelaarsplaats voor vleermuizen."

M. Woestenburg is freelance journalist.

Holle weg bij Epen in Zuid-Limburg. Foto: H. Dekker.

Adressen

ROB: www.archis.nl
 Landschapsbeheer Nederland:
www.landschapsbeheer.com;
 0302345010
 Convent van Gemeentelijke
 Archeologen:
www.erfgoedhuis.nl/cga/index.html
 Gemeentelijke archeologen:
www.archis.nl/html/links/htmldocs/gem_arch.html
 Provinciaal archeologen:
www.archis.nl/html/monumenten-zorg/htmldocs/adressenpa.html
 Archeologische Monumentenwacht
 Nederland: 0334650574
 Projectbureau Belvedere:
www.belvedere.nu